

УДК 323.2+316.343.652

І. О. Горбова
аспірант кафедри філософії
Житомирського державного університету імені Івана Франка

ВЛАДА – ІНТЕЛІГЕНЦІЯ – НАРОД: ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН

Постановка проблеми. Питання взаємодії української державної влади, інтелігенції та народу набуває особливої актуальності в періоди соціальних трансформацій суспільства. Однак із кінця ХХ – початку ХХІ ст. тема соціальної ролі інтелігенції в державотворчих, суспільних процесах відійшла на другий план у наукових дослідженнях, обговореннях, дискусіях. Більше того, після здобуття Україною незалежності науковці (наприклад, О.В. Горбань, О.В. Климова, І.В. Могдальова та інші) вказують на зміну соціальної ролі та функцій української інтелігенції.

Роль політичної еліти й інтелігенції в часи впровадження демократичної форми правління, організації та розвитку всіх сфер суспільного життя актуалізується насамперед під час криз та здійснення реформ. Однак сьогодні складно охарактеризувати соціальну роль і місце інтелігенції в структурі сучасного українського суспільства. Прийняття Акта проголошення незалежності України – не цінність, а лише вихідна точка побудови української держави. Інтелігенція виступає своєрідним посередником триєдності «влада – інтелігенція – народ» [5, с. 354]. Представники інтелігенції «адаптують» рішення, пропозиції й вимоги владних структур для всенародного сприйняття, і навпаки, формулюють настрої, ціннісні й культурні орієнтири населення та відстоюють їх перед владою. Проте відповідної рефлексії, зокрема у вказаний період соціальної трансформації, не відбулося. Чи було це свідомим рішенням інтелігенції? Можливо, саморефлексія відкоригувала реакцію інтелігенції відповідно до зовнішніх чинників впливу та обставин? Що спричинило так звану «кризу сучасної української інтелігенції»? Відповіді на ці питання й становлять предмет статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми взаємовідносин у системі «влада – інтелігенція – народ», роль інтелігенції в державотворчих, суспільних процесах, її безпосередня участь у політиці, взаємодія з народом, особливості світоглядних переконань і ціннісних орієнтирів зазначених сторін досліджували М.О. Бердяєв, М.О. Гершензон, Г.П. Гребенник, Г.В. Касьянов, О.М. Кіндратець, В.А. Малахов, О.І. Солженіцин та інші вчені. Однак, незважаючи на значну кількість наукових робіт, присвячених вказаній темі, відкритими залишаються питання громадської активності й громадянської позиції сучасної української інтелігенції, її взаємодії з державною владою, участі в політичному житті суспільства та трансформаційних процесах сьогодення.

Тому метою статті є дослідження особливостей соціальних взаємовідносин української влади, інтелігенції й народу.

Виклад основного матеріалу. Вивчаючи проблему влади й інтелігенції, науковці неодноразово піднімали питання безпосередньої участі інтелігенції в політичних перетвореннях країни. Зокрема, О.М. Кіндратець зосереджує увагу на таких формах взаємодії інтелігенції та влади: активно-пошуковій позиції щодо влади, звичному слугуванні вказівкам влади, відчуженні інтелігенції від соціальних, політичних і владних проблем, «внутрішньо» опозиційній формі [8, с. 39]. Інтелігенція, для якої благородство, совість, честь і відповідальність – це найбільші цінності, виявилася практично неідеальною в прагматичному й споживацькому суспільстві з матеріальними благами в пріоритеті. Історія становлення української держави, на нашу думку, продемонструвала, що для інтелігенції немає місця в політиці, адже людська природа, ціннісні орієнтири, внутрішні переконання, засоби суспільних перетворень тощо представників державної влади й інтелігенції є занадто різними.

Період кінця ХХ – початку ХХІ ст. позначився суттєвими змінами в усіх сферах суспільного життя. Безперечно, незалежність держави, демократизація влади відкривали нові можливості для України, проте водночас потребували організації всебічного розвитку країни. Однак розподіл державної влади, збільшення кількості політичних партій призвели до кризового становища інтелігенції. Високоморальна й принципова, справедлива та совісна інтелігенція виявилася «зайвою» у встановленій системі.

Трагедія української інтелігенції 90-х рр. ХХ ст. полягала в тому, що її використали для встановлення демократичного режиму [7, с. 192–193], вона стала своєрідним каталізатором духовного піднесення народних мас. Інтелігенція того часу усвідомлювала свою суспільну, державну значимість і міць, проте духовне збудження швидко змінилося моральним падінням і розчаруванням. Ідеал побудови міцної української держави й подальшої безпосередньої участі інтелігенції виявився фактично нереалізованим на практиці.

Тенденційним прикладом функціонального «використання» інтелігенції політичною владою є тоталітарний режим. Розвиток українського суспільства на початку ХХ ст. позначився структурними зрушеннями та соціальними трансформаціями. 20–30-ті рр. ХХ ст. позначилися нівелю-

ванням соціокультурного й ціннісного потенціалу української інтелігенції. Радянська влада не допускала реалізацію культурної діяльності інтелігенції, відмінної від тоталітарної ідеології. Згідно з політикою нового режиму влади громадянська роль інтелігенції зводилася до підготовки молодого покоління інтелігенції, яке будувало б економічно потужну країну. Проте інтелігенція має бути носієм не лише інтелекту, а й духу та культури суспільства. Так у радянські часи з'явилася «нова», «практична» інтелігенція, яка володіла знаннями з різних галузей науки. Структурна зміна інтелігенції як соціальної спільноти спричинила насамперед модифікацію інтелігенції як соціального феномена, набула ознак масовості.

Однак інтелігенція свідомо погодилася на такі соціальні функції. Пояснення, на нашу думку, сягає площини месіанізму [2], тобто у виконанні такої месіанської ролі консервування традиційних національних цінностей у період структурних соціальних трансформацій, яку на інтелігенцію покладено громадянським суспільством. Месіанізм інтелігенції полягав у формуванні «нової» інтелігенції та збереженні національних цінностей.

Інтелігенція традиційно відзначається високими інтелектуальними й духовно-моральними якостями, такими як духовність, сповідування високих моральних цінностей, безкорисливість і совість, свідомо, ініціативна діяльність на загальнонаціональний добробут, благородство й незнання насильницьких засобів у досягненні мети, формулювання, збереження, передача з покоління в покоління національних цінностей і культури. Незважаючи на мораль, духовну сутність, ініціативну жертовність і бажання змінити світ в ім'я високих цінностей, інтелігенція не намагалася суперечити встановленій владі, яка, створивши матеріально зорієнтований елітарний центр, «грузла» в корупції та розкраданні державної власності.

Соціально й історично сформоване в українців відчуття меншовартості, їх колонізація та русифікація тривали протягом століть. Тому закономірно, що правляча еліта й частина «інтелігенції», очоливши владні структури, прагнули забезпечення особистої територіальної та матеріальної самостійності, породивши розквіт швидше кланово-олігархічної моделі влади [9, с. 15], ніж поширення демократичної культури. Критичне ставлення й неприйняття духовних, моральних, національних, культурних та інших ідей спричинили протистояння політичної еліти, навколо якої зосереджувалася найбільша влада, та інтелігенції, яка прагнула зберегти українську національну свідомість та ідентичність, культурні традиції й високі моральні цінності.

Проблема, на переконання Г.П. Гребенника, полягає в тому, що інтелігент позиціонує себе у сфері політики як мораліст [6, с. 272–273], якого цікавить один аспект соціального життя – права

людини, які він вимагає визнати абсолютними. Соціальне замовлення інтелігента в політиці полягає у внесенні до неї моралі як головного критерію її демократичності. Відповідно, влада повинна бути гуманною, шанувати права людини та прислужувати народу, усвідомлюючи свій обов'язок перед ним. Отже, правляча еліта, яка скеровувала функціонування всіх верств українського суспільства, вплинула на зміну соціальної ролі та функцій інтелігенції. Остання у свою чергу не відчувала з боку населення потреби у власній діяльності.

Народ як ще одна складова триєдності оцінює діяльність політичної влади, насамперед із позицій загальної моралі, проте формулює та представляє їх інтереси саме інтелігенція. Вона виступає своєрідним посередником між політичною елітою й народом, адже здатна критично мислити та аналізувати, визначати й формулювати нечітко окреслені події, посилювати приховані в суспільстві процеси. Інтелігенція організовує комунікативний процес між владою та народом.

Ситуація загострилася прірвою між елітарним, олігархічним класом і широкими верствами суспільства. Рівень життя більшості громадян України суттєво знижений, вони змушені виживати, вдаватися до тіньового заробітку. Отже, основна маса населення підтримує насамперед матеріальні й меркантильні цінності. Інтелігенція виступає «голосом» народу, носієм його ціннісних орієнтирів і національних традицій. Однак колишні суспільні пріоритети не співпадали з переконаннями інтелігенції, адже інтелігент – це культурна особистість, яка реалізує певне ставлення до світу, живе відповідно до певних моральних настанов. Інтелігентність визначається не належністю до певної професії, а особливою «настановою душі» [3, с. 22–23]. Саме духовність є найголовнішим компонентом усіх сфер людського буття, того простору, де людина має можливість реалізувати власну родову сутність. Цей простір утворює культура як сфера, де людина отримує можливість жити по-людськи.

Останнім часом спостерігається процес масової інтелектуалізації середнього класу [9, с. 10]. Інтелектуали переважно поглинаються середнім класом, проте мають можливість впливати на соціальні інтеграції з властивими їм уявленнями про бажаний рівень життя, соціальні права, справедливість тощо, тобто визначати параметри існування суспільства. Такі уявлення набувають нормативного характеру, адже приймаються суспільством як належні. Тенденції розвитку суспільства поглибили скептичне сприйняття інтелігенції як соціального явища, призвели до метаморфоз світосприйняття, переосмислення й переорієнтації цінностей. Унаслідок цього інтелігенція втратила своє істинне призначення. Інтелектуальна еліта й працівники розумових професій обслуговують усі сфери життєдіяльності соціуму.

Х. Ортега-і-Гассет підкреслював, що суспільство – це гармонійна єдність меншості та маси. Меншість становить сукупність осіб, особливі якості якої виділяють її з маси. Однак, як стверджує учений, «натовп тепер головний персонаж, солістів більше немає – один хор» [10, с. 45]. Інтелігент підсвідомо виступає на боці моралі й добра. Це його людська природа та внутрішнє єство, яке не виховується й не створюється штучно. З перевагою професіоналів із тієї чи іншої галузі (інтелектуалів) інтелігенція втрачає власний авторитет. В умовах ринкової економіки моральні цінності відходять на другий план. Безперечно, високий інтелект, освіченість – це обов'язкові складові класичного образу інтелігента. Проте інтелігент, на відміну від інтелектуала, не є ланкою в системі купівлі-продажу результатів своєї інтелектуальної діяльності. Більше того, він наділений інтелектуальною свободою [4, с. 10], природною здатністю до просвітницької діяльності, безкорисливого доведення власних міркувань та ідей. На фоні соціальних перетворень і зміни ціннісних орієнтирів відбувається своєрідна девальвація істинної сутності й призначення інтелігенції, яка не відчуває власної затребуваності.

Водночас поглиблюється своєрідне розчарування в продуктивності людського розуму, що досягає значних висот у пізнанні навколишнього світу, проте все більше посилюється його саморуйнація [1, с. 162]. З одного боку, ми спостерігаємо потужний інформаційний потік, наукові досягнення, технічний прогрес, а з іншого – людина в ХХІ ст. перебуває в інертному, депресивному, апатичному стані. Вона є споживачем, який відчуває байдужість до оточуючої реальності та постійно потребує нових вражень. Сучасне суспільство скептично сприймає мораль та естетичні погляди. Сьогодні виникає потреба більше в матеріальних благах, ніж духовних. З огляду на це суспільного значення дедалі більше набувають інтелектуальні представники середнього класу, які займаються переважно висококваліфікованою розумовою працею. Глобальні світові зміни привели до трансформації свідомості суспільства, зокрема й інтелігенції.

Побудова демократичної держави, проект модернізації країни виявилися для патріотичної інтелігенції утопією. Своєрідний стан відчуження від політики – «соціальна апатія» – виникає внаслідок домінування суб'єкта політики – «владної еліти». Ступінь відчуження може бути різним, проте в будь-якому разі він характеризує послаблення демократії [11, с. 4–5]. Апатія є свідомим відстороненням інтелігенції від політичної участі, небажанням займатися політикою.

Постіндустріальне виробництво перетворило людську масу на безликий, посередній і легко підвладний маніпуляціям «продукт». Середній клас Заходу, Центральної Європи якісно відрізняється від середнього класу України. Проблема полягає не

стільки в професійній підготовці, скільки в елементарних, проте таких вагомих передумовах розуміння цінностей. Події в Україні (Євромайдан, російська воєнна агресія проти України) актуалізували питання національних і громадянських цінностей. Переважний вибір правильних ціннісних орієнтирів формує повноцінне громадянське суспільство, запобігає його деградації.

Висновки й перспективи подальших наукових пошуків. Отже, межа століть для української інтелігенції стала черговим духовним піднесенням і падінням. Визначити місце інтелігенції в соціальній структурі суспільства досить складно, адже її представники можуть належати майже до всіх верств суспільства. Ознаками класичного інтелігента є освіченість, змога раціонально, аргументовано відстоювати власну точку зору, інтелектуальна свобода, просвітницька діяльність серед мас, пропагування істини й високої ідеї в натовпі, свідомо та ініціативно обраний шлях благородного служіння народу, жертвовного народолобства, поширення моралі, високих духовних цінностей у суспільстві, збереження й передача від покоління до покоління національних культурних традицій. Інтелігенція є своєрідним «вкрапленням» моралі й істини в суспільстві, синергетичним фактором, здатним об'єднати маси заради спільного досягнення ідеалу. Таку місію українська інтелігенція здійснила наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., вона змогла об'єднати суспільство в ім'я національного ідеалу. Однак після «запалення» мас інтелігенція стала непотрібною в державному будівництві, яким політики воліли займатися самотужки. Таким чином, побудова успішної демократичної держави виявилася утопією, а бюрократична влада здійснювала кримінально-тіньову політику.

Розчарування у владному режимі, низький рівень життя широких верств населення призводить до зміни ціннісних орієнтирів: перевага надається матеріальним благам. Поширення моралі в суспільстві – найперше місійне призначення інтелігенції, проте інтереси й переконання обох сторін є різними. Крім цього, інтелігенція – не міфічне явище, вона також потребує певних матеріальних благ. Інтелігенція не відчуває власної інтелектуальної свободи, адже поінформованість та освіченість потребує великих затрат.

На сьогодні триєдина єдність «влада – інтелігенція – народ» являє собою замкнене коло. Інтелігенція виступає посередником, з'єднуючою ланкою між вищим і нижчим рівнями структури. Однак діалог не відбувається: система владної політики функціонує ізольовано, основна маса населення піклується переважно про збільшення матеріального рівня, а інтелігенція не відчуває потребу в реалізації власного ідейного потенціалу, не спроможна подолати духовну, ціннісну, моральну прірву між політичними силами та основною масою населення.

Свавілля, насильницькі засоби впливу на народні маси, анексія Криму й воєнні дії на сході країни – це події, які «наштоткнули» кожного свідомого громадянина на роздуми про першочергові цінності та побудову зрештою соціальної, культурної держави.

Подальші дослідження теми, на наше переконання, слід вести в контексті вивчення особливостей сучасних соціальних трансформацій суспільства (європейської спрямованості курсу подальшого розвитку держави, реформування всіх сфер життя українського суспільства, Євромайдану та російської воєнної агресії проти України) та рефлексії української інтелігенції.

Література

1. Горбань А.В. Интеллигенция как структурообразующий элемент гражданского общества / А.В. Горбань. – Симферополь : Ариал, 2010. – 279 с.
2. Горбова І.О. Месіанізм у ціннісних орієнтаціях української інтелігенції 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст.: соціально-філософський аспект / І.О. Горбова // Мультиверсум: філософський альманах / гол. ред. В.В. Лях. – К., 2013. – № 10(128). – С. 138–147.
3. Горський В.С. Проблема виховання «нової інтелігенції» в сучасному українському суспільстві / В.С. Горський // Інтелігенція – гуманна об'єднувальна сила суспільства / відп. ред. І.Ф. Курас. – К. : Стило, 1999. – С. 22–27.
4. Гребенник Г.П. Интеллигенции во власти не бывает / Г.П. Гребенник // Гребенник Г.П. Интеллигенция и политика : сб. статей / Г.П. Гребенник. – О. : Феникс, 2009. – С. 9–17.
5. Гребенник Г.П. Интеллигенция и народ / Г.П. Гребенник // Гребенник Г.П. Интеллигенция и политика : сб. статей / Г.П. Гребенник. – О. : Феникс, 2009. – С. 354–366.
6. Гребенник Г.П. Интеллигент как политический активист / Г.П. Гребенник // Гребенник Г.П. Интеллигенция и политика : сб. статей / Г.П. Гребенник. – О. : Феникс, 2009. – С. 260–273.
7. Гребенник Г.П. Не верю! (Открытое письмо Е.А. Акимовичу в связи с его статьей «Интеллигенция и власть») / Г.П. Гребенник // Гребенник Г.П. Интеллигенция и политика : сб. статей / Г.П. Гребенник. – О. : Феникс, 2009. – С. 191–201.
8. Кіндратець О.М. Інтелігенція та політична еліта України / О.М. Кіндратець // Світогляд. – 2009. – № 6. – С. 38–41.
9. Лой А.М. Зникаюча інтелігенція у трансформаціях сьогодення / А.М. Лой // Філософська думка. – 2014. – № 2. – С. 7–16.
10. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс / Х. Ортега-и-Гассет // Ортега-и-Гассет Х. Избранные труды / Х. Ортега-и-Гассет ; сост., предисл. и общ. ред. А.М. Руткевич. – М. : Весь Мир, 1997. – С. 43–163.
11. Федотова В.Г. Апатия на Западе и в России / В.Г. Федотова // Вопросы философии. – 2005. – № 3. – С. 3–19.

Анотація

Горбова І. О. Влада – інтелігенція – народ: особливості соціальних взаємовідносин. – Стаття.

У статті розглядаються особливості соціальної взаємодії влади, інтелігенції та народу в контексті сучасних соціальних трансформацій українського суспільства. Інтелігенція виступає провідником триєдиних соціальних взаємовідносин: вона «наближує» рішен-

ня політичних сил до народного загалу та формулює, відстоює перед владою ціннісні орієнтири, потреби народу. Незалежність держави внесла свої корективи в «місійні» завдання кожної сторони. Бюрократично-олігархічний клан на чолі державної влади запровадив кримінально-тіньову політику. Натомість основна маса населення України змушена боротися за виживання через низький рівень життя. Матеріальне благополуччя переважної більшості громадян перебуває в пріоритеті. Поширення моралі в суспільстві, боротьба за ідеал є передовою місією інтелігенції, проте високі духовні цінності не знайшли відгуку серед розчарованого й зневіреного населення, особливо серед корумпованої влади. Свавілля політичних сил зрештою спровокувало пробудження національної свідомості.

Ключові слова: політична влада, інтелігенція, суспільство, держава, цінності.

Аннотация

Горбова И. А. Власть – интеллигенция – народ: особенности социальных взаимоотношений. – Статья.

В статье рассматриваются особенности социального взаимодействия власти, интеллигенции и народа в контексте современных социальных трансформаций украинского общества. Интеллигенция выступает проводником триединых социальных взаимоотношений: она «приближает» решение политических сил к народной общественности и формулирует, отстаивает перед властью ценностные ориентиры, потребности народа. Независимость государства внесла свои коррективы в «миссионные» задачи каждой стороны. Бюрократически-олигархический клан во главе государственной власти ввел уголовно-теневую политику. Основная масса населения Украины вынуждена бороться за выживание из-за низкого уровня жизни. Материальное благополучие подавляющего большинства граждан находится в приоритете. Распространение морали в обществе, борьба за идеал являются передовой миссией интеллигенции, однако высокие духовные ценности не нашли отклика среди разочарованного и отчаявшегося населения, тем более среди коррумпированной власти. Своеволье политических сил в итоге спровоцировало пробуждение национального сознания.

Ключевые слова: политическая власть, интеллигенция, общество, государство, ценности.

Summary

Horbova I. O. State power – intelligentsia – nation: features of social relationship. – Article.

The article deals with the features of social interaction between state power, intelligentsia and nation in the context of contemporary social transformations of the Ukrainian society. Intelligentsia is a guide of ternary social relationship: it “brings nearer” the solutions of the political power to national public, formulates, asserts nation’s values and needs before power. State independence has made some changes of the “missionary” tasks of each side. Bureaucratic and oligarchic clan that introduced state government led the criminal and shadow policy. The most of Ukrainian population is forced to fight for survival because of low standard of living. Material wealth of the overwhelming majority of citizens is priority. Dissemination of morality in society, fight for ideal is the leading mission of intelligentsia but high spiritual values found no comment among disillusioned, desperate population and among corrupt state power even more so. Willfulness of political forces eventually provoked the awakening of national consciousness.

Key words: political power, intelligentsia, society, state, values.